

Монументалното сграфито в България през XX век

Изготвили доклада:
Райна Д. Дечева-Учкунова,
Доц. д-р Елена Кантарева-Дечева

Монументалното сграфито в България през XX век

Райна Д. Дечева-Учкунова, Доц. Елена Кантарева-Дечева

Терминът монументална живопис в историята на изкуството се обуславя от съвместното съществуване на произведенията на изкуството и архитектурно-пространствената среда. Архитектурата от своя страна определя и различния технико-технологичен характер на монументалните техники, свързан с естеството на използваните материали и начин на изпълнение.

Сграфитото е стенописна техника, предимно с декоративно-орнаментален характер, възникнала в западна Европа през XV-XVI в. за украса на жилищни и обществени сгради. Най-ранните запазени образци датират от времето на италианския Ренесанс като сграфитото на фасадата на историческия Палацо Масимо в Рим, с автори двама представители на ателието на Рафаело - Полидоро да Караваджо и Матурино да Фиренце¹. През XVI-ти век техниката е пренесена в Германия където намира голяма популярност и широко разпространение, особено в Бавария, Тюрингия, околностите на Ветерау и Марбург. Образци на фасади украсени със сграфито могат да бъдат открити и в Швейцария, Австрия, Чехия и Трансилвания. По-късно, в края на XIX и началото на XX в. сграфитото се възражда като декоративна техника за оформление на фасади, предпочитана от художниците и архитектите на Виенския сецесион, движението Ар Нуво (*Art Nouveau*)² [Попова, 2023] в Белгия и Франция и Ноусентизма в Каталуня³. В Централна и Източна Европа сграфитото се разпространява в следвоенните години, преобладаващо в страните от Източния блок – Германия, Чехия, Полша, България и СССР⁴.

---

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito#External_links

² Попова, Стефка, „Използване на стари иконописни техники за позлата в съвременната живопис“, Сборник „Пролетни научни четения“, 2023(под печат)

³ <http://www.monumentalmaty.com/sgraffito-explainer.html>

⁴ Пак там

В България техниката на сграфитото е въведена през 40-те години на XX в. от проф. Георги Богданов, който тогава преподава стенопис в Художествената академия в София. Именно той обучава в художествено и най-вече в технико-технологично отношение поколения художници, завършили специалност декоративно-монументална живопис. От средата на 40-те до края на 80-те години сграфитото е една от най-разпространените стенописни техники в България. Тъй като монументалното изкуство е единствената художествена форма, чрез която от древността до днес се внушават общозначими социални, политически и религиозни идеи, то е най-подходящо да обслужва идеологията и естетиката на социалистическата държава. За това време са характерни два принципа в художественото изграждане на монументалните произведения - фигуративен (изобразителен) и декоративен, и двата - подчинени на властващия по това време социалистически реализъм [Дечева, 2019]⁵. Като тематика в разглеждания период идеологическата пропаганда не е широко застъпена, преобладават историческите сцени от славното минало на България, с цел повдигане на духа и утвърждаване на националната ни идентичност, особено в периода около 1300 годишнината от създаването на България, след това се нареждат сцените свързани с бъдещето, научно-техническия прогрес, космоса, както и трактовки на битови и трудови сцени от живота на българския народ свързани с работници по полето и заводите, в града, плодородие, изобилие и др.

Характерна особеност за изпълнението на монументалните произведения в разглеждания период е монополът на социалистическата държава върху процеса на тяхното възлагане, проектиране и реализация. Този процес е организиран и контролиран от държавата, като за целта са създадени структури към Съюза на българските художници и Творческия фонд на СБХ. На Специализираната държавна комисия за декоративно-монументални изкуства (функционирала в периода 1976 - 1992 г.) са делегирани функциите по възлагане на монументални творби, одобряване на представените проекти на идейна и работна фаза, приемане на завършените произведения и определяне на възнагражденията за отделните етапи. Към ТФ на СБХ са създадени предприятия, които организират изпълнението на декоративно-

---

⁵ Дечева, Р. Мозайките в творчеството на пловдивски художници в периода 70-те – 80-те години на XX в. технико-технологични аспекти, 2019 (345-346) ISBN 1314-7005

монументални и приложни произведения. Това са Комбината за монументални изкуства в София, който изпълнява монументална скулптура и пластика – най-големия на Балканите, КДМИ Комбинат за декоративно-монументални изкуства Пловдив, който изпълнява декоративно-монументални произведения - мозайки, сграфита, металопластики, бетонопластики и др. и Комбината за приложни изкуства в София. Към КДМИ Пловдив функционира художествен съвет, който на базата на протоколите от държавната комисия дава оценка за изпълнение на монументалните произведения и организира процеса на тяхната реализация. Основен източник на информация за дейността на държавната комисия и на художествения съвет към КДМИ, са протоколи от техните заседания, които се намират в Централен държавен архив София, както и свидетелствата на преки участници в този процес. В периода от 1980 до 1989 г. главен художник и председател на художествения съвет към КДМИ е Дечко Дечев, а от 1990 г. е директор на КДМИ, който е реструктуриран и преименуван на „Арт Център“ ЕООД към ТФ на СБХ. Комбинатът разполага с оборудвана материална база и богат набор от суровини и материали за изпълнение на различни стенописни техники. Почти всички сграфита, реализирани в разглеждания период, са изпълнени чрез КДМИ.

От друга страна, през разглеждания период, на художниците е осигурявано поле за изява чрез държавната политика за задължително планиране изискваща от всеки инвеститор да отделя между 1,5 - 2 % за монументални произведения от предвидения бюджет на бъдещия архитектурен проект .⁶

Технология и техника на сграфитото

Сграфитото е специфична стенописна техника, която се изпълнява чрез последователното нанасяне на няколко слоя цветни мазилки една върху друга и моделиране и изграждане на изображението чрез издраскването му със специални инструменти. Това издраскване (изрязване, изстъргване) дава името на техниката, идващо от италианската думата *graffiare* или *sgraffiare*, което означава "драскам,

---

⁶ Иванов, Д, 2017, „Българското монументално сграфито от периода на социализма като културно наследство“, Сборник с доклади от Мартенските научни четения на СУБ Велико Търново

издрасквам".⁷ Паралелно с разпространението си сграфитото претърпява значително технологично развитие. Класическото сграфито обикновено е двуслойно и двуцветно, но в по-нови времена се изпълнява като многослойно и многоцветно. Сграфитото е много удобна за работа и дълготрайна стенописна техника с простичко и сравнително евтино технологично изпълнение. Може да се използва върху разнообразни основи като тухлени, бетонни, циментови, комбинирани. Важно условие за качеството и устойчивостта на произведенията е правилния подбор на качествени материали и спазване на технологичните изисквания при изпълнението. Може да се комбинира и с други стенописни техники и мозайка [Попова, Стефка, 2022].⁸ Съществена особеност на сграфитото е неговия пластичен характер, придаващ на произведенията вида на цветни релефи, интересна комбинация от графика, пластика и живопис [Гочев, Олег, 2009, стр. 203-206]. Изобразителният диапазон на сграфитото се простира от абсолютната пластична изразност (едноцветно сграфито), през чистата графика (двуцветно сграфито) до постигането на полихромен живописен ефект (многослойно, многоцветно).⁹

Технологичният процес на изпълнение на сграфито включва няколко етапа:

1. Изготвяне на проект, съобразен с архитектурната среда, както и с възможните за използване на цветове (пигменти); направа на работен картон 1:1 на базата на проекта.
2. Подготвителни работи:
  - а) Подбор на материалите: За свързвател се използва отлежала гасена вар или гасена вар с добавка на хидравлична вар; за пълнители се използват пясък в различни фракции, стрита тухла и цветни пигменти. Пигментите трябва да бъдат по-грубо дисперсни, да са абсолютно устойчиви на вар, светлина и атмосферни влияния. В този смисъл палитрата е сравнително ограничена.
  - б) Подготовка на основата – отстраняване на стари мазилки, измиване;

---

⁷ Ако множественото число на думата, *sgraffiti*, прилича на по-познатия термин графити, това не е случайно. Уличното изкуство, което сега се прави със спрей боя, произлиза от древна римска техника за издраскване на думи в стените.

⁸ Попова, Стефка, 2022, „Нови художествени практики в стенно-монументалните пана. Промяна в отношението към формата“, Годишник АМТН

⁹ Гочев, Олег, 2009, „Стенописта, проблеми и предизвикателства“, НХА, ISBN 978-954-921-6-5

в) Подготовка на разтворите: Разтворите се приготвят предварително в зависимост от цветовете, предвидени по проект, като се отчита изсветляването им след изсъхване на мазилката. Приготвят се и в достатъчно количество дори с излишък.

3. Изпълнение:

а) Омокряне на стената;

б) Нанасяне на цветните разтвори върху стената – нанасят се последователно от тъмно към светло, (макс. 6 см. обща дебелина);

в) Откопиране на картоната чрез натиск;

г) Мазилката се издрасква или изрязва със специални инструменти като това става в интервала на карбонизиране на мазилката.

В България в през втората половина на XX в. са изпълнени стотици сграфита от редица художници монументалисти и приложници, които съставляват значителен дял от стенописното наследство на страната. Всеки областен център, по-голям град и дори селата могат да се похвалят с наличието на фасадни сграфита. В научното изследване на д-р Димо Иванов за българското сграфито се споменава за над 700 обекта на територията на страната, събрани и издирени от него.¹⁰ Цитирам част от неговото изследване:¹¹

„..... поради тоталитарния характер на държавното управление в областта на изкуствата и поради законовите рамки, определящи съществуването на творческия живот, в България пряк изразител на спецификата на разглеждания период се явяват трайните художествени произведения, част от които са монументалните сграфита. От друга страна се посочиха и тематичните особености, които подкрепят това твърдение. Така се стига до извода, че сграфитата от периода на социализма в България са исторически артефакт, носители на историческа национална памет и носят белезите на изследвания период.

Важно е да се отчете и културната им стойност. На първо място се поставя факта, че изразността, доминирала творческия живот през социализма, не е вече актуална. Новите дадености след 1989 г. се отразяват и на художествения живот в страната.

---

¹⁰ Димо Иванов, Автореферат, В. Търново, 2018 г.

¹¹ Димо Иванов, 2017, „Българското монументално сграфито от периода на социализма като културно наследство“

Това прави старите похвати част от миналото, следователно преживян етап от творческото развитие. Всяка следа на този отминал живот, днес е културна придобивка, свидетелство за търсенията в областта на стенните изкуства. Голяма част от сграфитата от периода отговарят на дефиницията за ценност и според действащия в България Закон за културното наследство, поради следната им специфичност:

- Те са материално, недвижимо наследство, носители на национална памет, национална идентичност и имат научна и културна стойност (виж. чл. 2, т. 1);*
- Те са произведения на изящните изкуства (чл. 6, т. 8);*

Въпреки това, днес не всяка от запазените творби се възприема като ценност. Макар, че отговарят на всички условия, монументалните социалистически сграфита не са дефинирани конкретно от закона по отношение на техния културен статус. Художествената оценка за тях е различна, доколкото различна е субективната критерийна система на всеки човек към разглеждания исторически период и към изкуството му в частност. Като се има предвид тази условност и неголямата времева дистанция, както и наличието на стотиците запазени образци, на повечето произведения не се гледа като на наследство, а като на даденост.

.....може да се обобщи, че съхранените до наши дни обекти на разглежданото творчество носят всички отличителни знаци на отминалата епоха. Тяхната сяжетност, стилистика и ситуация в селищната архитектура са белязани от характерната доктринална политика на тоталитарната идеология. В тази връзка те носят всички белези на периода, коментирани тук. Това доказва историческата им значимост. Отличима е и художествената им стойност, не само за родното, но и за световното културно наследство. Ако тенденцията на отмиране на това изкуство продължава, то направените стотици произведения от социалистическото минало, ще се окажат неоценима част от славните моменти на българския опит в тази техника. Това задължава на тях да се обърне особено внимание. Творбите категорично се причисляват към културното ни наследство и по смисъла на закона и според обществената оценка. Въпреки някои отрицателни примери, съвременното

отношение към монументалното сграфито е положително и се изразява в опазването и ресоциализирането на произведенията.“

Не съм в състояние да представя точна статистика за гореспоменатите от д-р Димо Иванов обекти, но ще се спра на четирите града, които бяха обходени по време на експедицията при реализацията на проекта.

В град Пловдив през разглеждания период в техника на сграфитото творят само част от художниците от „пловдивската група“, както и някои по-млади. Преобладаващата част от произведенията са на Димитър Киров, няколко на Георги Божилов-Слона и по едно на Йоан Левиев и Иван Кирков. През този период в града в тази техника творят и Дечко Дечев, Димо Кенов, Вълчан Петров. Реализацията им е осъществена от изпълнители под авторското ръководство на художниците.

Във Велико Търново в техника сграфито творят Благой Иванов, Марчо Караджов, Георги Райчев, Григор Спиридонов, Никола Гелов, Никола Хаджитанев, Кирил Чолаков, Христо Панев, Христо Цацинов и Ботю Краев.

В град София запазените сграфита до днес са на авторите Вълчан Петров, Стоян Илиев, Дамян Николов, Любомир Попов, Петя Вълчанова, Йордан Тонев, Димитър Вълчев (Мути), Божидар Йонов, Красимир Станчев и Евгений Босяцки.

В град Бургас запазените сграфита са на художниците Йордан Маринов, Райна и Енчо Рачеви, Тома Върбанов, Митю Димитров, Илия Илиев, Николай Драчев и Юрий Василев.

В настоящата публикация ще разгледам избрани творби от двама пловдивски автори с различен художествен подход, обхващащи специфични проблеми при изобразителното и технологичното изграждане на сграфитата.

Йоан Левиев – Сграфито на фасадата на „Дом на покойника“, изпълнено през 1960 г., разположено на 2 пана от двете страни на централния вход на сградата. Темата и композицията на паната са пряко свързани с функцията на сградата: носенето на покойника и неговото оплакване преди полагането му в гроба. Фризовата композиция подчертава насоченото движение на шествието на фигурите. Присъствието на темата за

смъртта се открива в топлия землист колорит¹². В технико-технологично отношение сграфитото е изпълнено в два цвята (червена охра и тъмно кафяво), положени последователно върху хастарната мазилка, в градация от тъмно към светло. Тъмно кафявият мазилков слой е със значително по-малка дебелина от червения, който в различните участъци варира между 1 и 1,5 см. Формата е третирана графично и пластично, като тъмния цвят се явява рисуващ контур и фон, с червения слой е моделирана пластиката, а чрез престъргването му е изграден полутона. Сграфитото е запазено в много добро състояние, особено имайки предвид, че е едно от най-ранните в Пловдив. В някои минимални участъци се наблюдава отделяне на тъмния слой от хастарната мазилка, а в горния десен ъгъл на дясното пано се констатират следи от натичания. Най-неприятното е скорошното трайно монтиране на две пейки непосредствено пред всяко едно от паната, които пречат на цялостното възприемане на творбата.

Димитър Киров - Сграфито „Захари Зограф“, ул. „Съборна“ калкан АМТИИ, 180 кв.м., 1966 г. (1973 г.). Сграфитото изобразяващо Захари Зограф, заобиколен от сцени и персонажи от неговото творчество, заема цялата калканна стена на сградата. Композицията е фигурална, симетрична, разположена по централна ос, изобразителното поле е архитектурно разчленено от няколко арки поддържани от колони с капители, в които са поместени основните фигури и сцени. Авторът, като опитен монументалист, е предвидил сложността на технологичната реализация на това изключително мащабно по размери сграфито и още с проектирането е заложил възможността за изпълнението му на части. Поради тази причина броя, цвета и последователността на нанасянето на цветните хоросанови слоеве варира в различните композиционно обособени части. Съобразно авторовият замисъл в някои участъци сграфитото е изпълнявано негативно, т.е. градацията на полаганите слоеве не е от тъмно към светло, а обратното, а в други позитивно. Някои партии са третирани изцяло графично (черно-бяло), с два цветни слоя нанесени върху хастарната мазилка, други умерено колоритно с три цветни слоя и трети, най-живописно изградени с 4 цветни слоя нанесени над хастарната мазилка (с обща дебелина на слоевете надхвърляща 5 см.).

---

¹² Чулова-Маркова, Даниела, „Визуална митология на стенописта в България през втората половина на XX век“, издателство Авангард Прима, София, 2009 г., стр 86

Изброените технологични похвати изключително разнообразяват и обогатяват тъканта на сграфитото. В цветово отношение то е решено в четири цвята: черен, червен, охра и бял (с естествения цвят на хоросана), като в някои части където охрата се явява последен слой, цвета и е смекчен чрез повърхностното и велатурно покриване с по-тъмна бадана. Състоянието на сграфитото през годините е вариало, в края на 90-те г. на 20 в. горната му част, вследствие на течове от покрива на сградата, е сериозно увредена и подменена под ръководството на автора. При тази възстановка авторът не е следвал първоначалния си проект и е променил както композицията и движението на фигурите, така и колоритното изграждане и пластичното третиране на формата. В резултат на това възстановката видимо се различава от оригинала. През пролетта на 2022 г. по време на разрази се силна буря, не малка част от центъра на сграфитото се отделя от основата и пада на земята. При оглед на място се установява, че хастарната мазилка е силно подкожушена, а в някои участъци разслоявания между самите цветни мазилкови слоеве.

Констатираните деструктивни процеси носят висок риск и други части от сграфитото да се отделят от стената. Подкожушването на стената се дължи както на течове от покрива на сградата, така и на различното качество на тухлите на градежната основа, някои от които в напреднал стадий на разслояване.¹³ Още през същата година, след съгласуване с НИНКН и МК, Община Пловдив и ОИ „Старинен Пловдив“ предприеха мерки по аварийната стабилизация на сграфитото, а АМТИИ Пловдив своевременно ремонтира покрива на сградата. Предстои възстановката на липсващата част от сграфитото.

Заклучение

С настъпването на новата политическа епоха, монументалната живопис запада, а статутът и на официално изкуство започва да се разпада. Държавата, основният меценат досега, престава да играе водеща роля на финансов мотор в художествения живот. Реализацията на фасадни монументални произведения е рядкост, интересите на частните инвеститори се ограничават до интериорни декорации. В резултат на това стенописните техники до голяма степен се кавалетизират, изпълнявани от художниците стенописци на преносими основи и представяни в галерийни пространства. Именно

---

¹³ Протокол №1/26.05.2022 г. за състоянието на сграфитото (архив ОИ „Старинен Пловдив“)

поради тези причини, считам, че държавата и общините трябва да предприемат мерки за съхраняването на това рядко проявление на стенописното изкуство чрез дефинирането му като културна ценност, издирването, класифицирането и определянето на статут на сграфитата наред с другите фасадни монументални произведения, определяне на режими за тяхната защита и опазване.

Използвана литература:

Гочев, Олег, 2009, „Стенописта, проблеми и предизвикателства“, НХА, ISBN 978-954-921-6-5

Дечева, Р. Мозайките в творчеството на пловдивски художници в периода 70-те – 80-те години на XX в. технико-технологични аспекти, 2019 (345-346) ISBN 1314-7005

Дечева-Учкунова, Р., „Монументалното сграфито в творчеството на пловдивски художници в периода 60-те – 80-те години на XX в. – технико-технологични аспекти“, Сборник „Пролетни научни четения“ АМТИИ - Пловдив, 2023, (348-355), ISSN 1314-7005

Иванов, Д., 2017, „Българското монументално сграфито от периода на социализма като културно наследство“, Сборник с доклади от Мартенските научни четения на СУБ Велико Търново

Попова, Стефка, „Използване на стари иконописни техники за позлата в съвременната живопис“, Сборник „Пролетни научни четения“ АМТИИ - Пловдив, 2023, ISSN 1314-7005

Попова, Стефка, 2022, „Нови художествени практики в стенно-монументалните пана. Промяна в отношението към формата“, Годишник , 2022, ISBN

Чулова-Маркова, Даниела, „Визуална митология на стенописта в България през втората половина на XX век“, издателство Авангард Прима, София, 2009 г., ISBN 978-954-323-503-2, стр 86

https://en.wikipedia.org/wiki/Sgraffito#External_links

<http://www.monumentalalmaty.com/sgraffito-explainer.html>